

Др Најшаа Деретић, доцент
Правног факултета у Новом Саду

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ КОРУПЦИЈЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ¹

"Власти је учинила народ подмишљивим и лакомим"
Полибије, Историја, VI, 9, VI, 56.

Сажетак: Овај рад је наставак и приче о корупцији као друштвено-штитној појави коју познају сва друштва: од Старој, Средњој до Новој века.² Иако је појам корупције током историје мењао значење, суштина је остала иста: од злоупотребе и квариња власти до подмишљања, односно подкушљања ради одређене користи. Осврћемо се на појавне облике корупције у Средњем веку, који се оклапа са феудалном друштвено економском формацијом; иста је постојала као западноевропска варијанта и као византијски тип феудалној друштву. Основу средњовековној друштвеној уређења у варварским државама, чини земљини посед – феуд, и иронија у Византији, које је феудални господар давао вазалу на уживање, управљање, али не и на самостално располажање. Феудални господар (сизерен) давањем земљини посед – ироније и феуда, иронијару и вазалу, у неку руку "купује" њихову личну оданост (верност), што повлачи и остале облике подмишљања, односно подкушљања ради неке користи.

Појави корупције посебно постоје хијерархијски уређен разгранат биро-кратско-чиновнички апарат у средњовековним државама. Иако је у Византији највиша бирократија била илаћена за свој посао, временом ће њихова самовоља, подмишљивост, ирубост и неспручност, имати за последицу јачање корупције. У варварским средњовековним државама, велики утицај на краља имају његове војсковође (војводе) и иратиоци, који су често ради своје користи љубивости злоупотребавали бенефиције које им је краљ подарио.

¹ Рад је посвећен Пројекту: "Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)" чији је носилац Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

² Први део овог рада објављен је у Зборнику Правног факултета у Новом Саду бр. XLVI (1/2012), стр. 399, под насловом: "Различити облици корупције у правној историји", где је обраћен проблем корупције у појединим државама Старог века.

Кључне речи: Сизерен, вазал, кмеј, куйовина личне оданоси, користиољубивоси, ...

Средњи век траје од V до XV века, а по неким ауторима и до XVIII века (до велике Француске буржоаске револуције). Подела Римског царства на Западно и Источно, има за последицу и различиту судбину средњовековних држава. С једне стране су варварске државе (германске и словенске државе у Европи), које прескачу робовласништво и из првобитне заједнице, директно ускачу у феудализам (то је данашња Западна Европа), а са друге стране је Византија која је "ушла у средњи век уз одржавање "етничког, културног и државноправног континуитета"³, с тиме што до VII века има римско обележје, а касније поприма грчке атрибуте. То ће условити постојање и два типа феудализма: западноевропска варијанта феудалног друштва и византијски тип феудалног друштва. Сходно томе укратко ћемо се осврнути на појаву корупције, најпре у Византији, а потом и у поједиим варварским државама које су настале на територији некадашњег Западног римског царства. Трагове подмићивања, односно поткупљивања ради неке користи налазимо и у једној и у другој варијанти феудалног друштва.

ВИЗАНТИЈА

Поглавље о средњем веку отпочињемо са Византијом, из разлога што је читав век пре пада Западног римског царства, примат у империји држао њено источно крило. Обично се каже да историја Византије почиње победом хришћанства и да се она јавља као прва хришћанска држава. Цар Константин Велики (285-337) је признајући хришћанство 324. године и преносећи престоницу у Цароград 330. године као "Нови Рим", означио почетак новог периода римско-византијског права, односно период римско-хришћанског права, јер је истовремено учињен историјски заокрет у верској политици.⁴

³ О. Станојевић, Римско право, Београд, 2007, стр. 120.

⁴ Не улазећи у расправу око тачног тренутка настанка Византијског царства, приклопићемо се већинском мишљењу да је тај тренутак везан за Константина Великог који је 330 године основао Константинопољ, на месту старог Византа и данашњег Истанбула. После поделе римске империје 395. године, мења име у Цариград, када постаје главни град Источног римског царства (Византијског царства), које траје још хиљаду година. Прва три века постојања Византијског царства у знаку су постојања државне структуре наслеђене из времена последњег периода Римског царства – домината; држава је уређена на начелима римског права, а сама држава се називала „Ромејско царство“.

За разлику од варварских држава у западној Европи, Византија је била у првој половини средњег века једина држава у правом смислу речи (имала је своју стајаћу војску и уређен чиновнички апарат). Као централизована држава неговала је римску традицију из времена домината, где срећемо прве трагове феудализације Римског царства, који се огледају, између осталог, и у појави колоната: подељене својине између велепоседника, власника земље – будућег феудалца и зависног сељака – будућег кмета, који је ту земљу стварно обрађивао (и који је био везан за њу).

Друштвена структура у Византији била је променљива кроз хиљадугодишњу историју њеног постојања. Постоји *honestiores* – повлашћени слој људи (цар, велепоседници, високи чиновници и функционери...) и нижи друштвени слој, слој поданика – *humiliores*; "слободни људи чија права зависе од положаја на друштвеној лествици"⁵, и односио се на ниже службенике, занатлије, колоне, слободне сељаке (ситне земљопоседнике), градску сиротињу, парике (кметове). Ови последњи нису били директно везани за земљу (као колони или класични кметови у западноевропском феудализму), али су били лично везани за господара (властелина), који је управљао њиховим животима и њиховом имовином; имали су према свом господару обавезу новчаних дажбина, ређе у натуралној и радној обавези (ренти).⁶ У Византији је припадност вишим слојевима носила низ привилегија: није се плаћао редовни порез држави, нити посебне дажбине (главарина, земљарина).⁷ С друге стране сав терет пореских обавеза падао је на колоне, слободне сељаке (ситне земљопоседнике), парике (кметове).

У првим вековима Византије нећемо срести класичне вазалне односе с обзиром на то да, богатство и углед најистакнутијих друштвених слојева, није последица даривања истих од стране цара; они су као "коленивићи", већ били богати и угледни, што су им омогућили сопствени приходи као и наслеђена имања из времена латифундрија. С обзиром да стари латифундисти нестају од времена Ираклија (610-641), тек почетком IX створиће се нова аристократија, док ће почев од XII века, даљој феудализацији Визан-

⁵ С. Шаркић, А Маленица, *Правне теорије и институције Антике*, Н. Сад, 1994, стр. 113.

⁶ С. Аврамовић – В. Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Београд, 2007, стр. 164.

⁷ За наплату пореза и дажбина на локалном нивоу била су задужена посебна већа угледних грађана са одговарајућим имовинским цензусом – *декуриони*. Иако је припадност овој сталешкој групи (локална аристократија) давала одређене привилегије, временом је декурионско звање било веома незахвалан позив, јер су декуриони својом имовином одговарали држави за порез који је њихова општина (муниципија) морала прикупити на свом подручју. Због тога су били наследно везани за своју функцију и место рођења, а царско је законодавство свим средствима настојало да спречи напуштање позива и избегавање обављања те дужности. Наведено према: А. Ромац, *Речник римској права*, Загреб, 1975, стр. 149.

тије допринети установа *ѝроније* и посебан друштвени слој – *ѝронијари*. То су били истакнути појединци којима цареви, због њихових заслуга, почињу да додељују земљишни посед (заједно са парицима – кметовима) или неки други извор прихода, уз војну обавезу пронијара према владару.

Најважније институције византијског друштва биле су држава и црква. На челу државе је цар, император, који је сматра божјим намесником; он има и световну (законодавну, извршну и судску власт) и духовну власт (управља црквом, поставља патријархе...). Да је државна структура наслеђена из периода домината, доказ је и крилатица да је владар "Бог и господар" (*Dominus et deus*).⁸ Поред владара (цара) и црква је била један од најкрупнијих земљопоседника још од римских времена: поседовала је једну трећину обрадиве земље, која је била неоптерећена порезима, а у њеним манастирима је било стотине хиљада калуђера и слугу који су такође били ослобођени тешких дажбина и војне обавезе.

Цар је владао преко строго хијerarхијски уређеног разгранатог бирократско-чиновничког апарата. На врху те пирамидне лествице била су тзв. министарства за поједине ресоре (финансије, војску...), а ниже од њих налазили су се чиновници, разврстани у чиновничке разреде, који су један другом одговарали по принципу субординације (нижи одговарају вишим). Највиша бирократије (државни функционери) која је окруживала императора (представљала је затворени друштвени слој у који су искључиво по вољи императора били примани припадници богатих слојева сенатора, односно империјске земљишне аристократије) – у највећем делу државне територије, била је плаћена за свој посао од стране цара (императора), и од њега су повремено добијали поклоне.⁹ Без обзира на ту околност, временом ће њихова самовоља, подмитљивост, грубост и нестручност имати за последицу јачање корупције. Посебно је њихов велики утицај на императора послужио као извор великих прихода (јер су као повлашћени слој били ослобођени свих пореза и дажбина).

Као последица све веће бирократизације државе, посебно у оним деловима државе где су се државни функционери сами издржавали од при-

⁸ Уз цара, као саветодавни органи постојали су сенат и државни савет. "Сенат (синклит) је наслеђен из римског државног уређења, али је и по броју и по политичком значају, мањи од римског сената; сенат окупља угледне и богате људе од царевог поверења, док државни савет (конзисториј) чине највиши државни функционери, најугледнији и најбогатији људи и војсковође, такође од царевог поверења. Наведено према: С. Аврамовић – В. Станимировић, нав. дело, стр. 156-160.

⁹ У складу са значајем достојанства и службе, било је и право на одређени третман или новчано плаћање (*roga*), при чему је највише исплате додељивао цар лично. Опширније о годишњој додели *roga* у Великој палати на цариградском двору видети: Ж.К. Шене – Б. Флизен, *Византија – историја и цивилизација*, Београд, 2010, стр. 21.

хода које су остваривали од локалног становништва, честе су биле злоупотребе "службеног положаја" које чини све бројније и утицајније чиновништво (које се регрутује из реда сенатора и ослобођеника). У настојању да очувају или стекну боље позиције у државној хијерархији, чиновници масовно чине злоупотребе, пријем поклона и изнуде. Пријем поклона представљао је кажњиву радњу за чиновника, ако је тим пријемом увећавана имовина примаоца. Чак и куповина која је према висини накнаде суштински водила ка поклону, представљала је кривично дело. Злоупотреба положаја ће од кажњиве радње, постати кривично дело тек када је заживела установа одговорности и полагања рачуна чиновника по истеку мандата – функције, на коју су изабрани за вршење појединих послова. По престанку вршења службе, функционери и остали чиновници били су дужни да положи рачун и одговарали су у року од године дана по завршетку службе, за све неправилности учињене у њој. За преиспитивање њиховог рада имало је довољно времена, јер до њиховог поновног кандидовања за следеће чиновничко звање морало је протећи најмање две године.

Посебно је било алармантно стање у области правосуђа, када је заживео екстраординарни грађански поступак. Тада су судским поступком почели да руководе обични чиновници (који заузимају најнижа места у државној хијерархији); због њихове пословичне поткупљивости, чести су били случајеви корупције судија. У Византији је, у случају подмићивања одговарала само страна која је примила поклон, односно која је дозволила да буде поткупљена (за разлику од данашње праксе, где одговарају обе стране). И поред повећане корупције, у посткласичном праву, казне за судију су биле нешто ублажене. Судија је, по правилу, одговарао за накнаду штете коју је оштећени могао да оствари подношењем приватне тужбе. Висина накнаде је зависила од слободне оцене судије, који је решавао по тужби оштећеног. Казна за ово дело била је конфискација дела или читаве имовине корумпираног судије; поред тога осуђени није могао обављати дужност функционера и чиновника, као што није могао бити сведок на суду. Практика из времена Јустинијана, када су цареви приморани "да у сваком спору захтевају заклетву странака да судију нису подмитиле"¹⁰, настављена је и касније.

И ако је Јустинијанова кодификација (донета 529. године) важила у Византији готово два века, без већих промена, она је ипак одражавала робовласничко право. Развој државе и њена постепена феудализација, довели су до неминовног прилагођавања Јустинијановог права новонасталим приликама. Томе је, између осталих нових закона који су донети, допринео и Земљораднички закон (*Nomos georgikos*), донет почетком VIII века

¹⁰ Nov. 124, 1.

Њиме је регулисано опрезивање слободних сељака на начин да се утврђивао колективни порез; њега плаћа заједнички цела сеоска општина, а пореску одговорност за напуштено и необрађено земиште носе суседи. Нижи друштвени слојеви су трпели двоструки терор: како централне власти тако и локалне аристократије, која није бирала средства да наплати дуговани порез држави. Због све тежег испуњавања пореских обавеза, слободни сељаци се све више претварају у парике (кметове).

Један од зборника византијског права донет након Јустинијанове кодификације – *Еклоѐ* из 726. године, у духу су хришћанске доктрине и чо-векољубља;¹¹ инсистира се на правичном суђењу које је једино могуће уколико се из судова одстране корумпиране и пристрасне судије. Једном речју, судије треба материјално обезбедити да их нико не може поткупити па ће они објективно судити.

Поред подмићивања, злоупотребе положаја, незаконите наплате, и у Византији знају за *ambitus* - кривично дело предузимања недопуштених поступака у предизборној кампањи ради придобијања гласача (врбовањем, подмићивањем, давањем поклона, чињењем или обећањем услуга, организовањем бесплатних гозби, јавних игара и сл.). Злоупотребе током предизборне кампање постоје од најранијих дана римске историје, (од периода ране републике) и трају до краја римске (византијске) историје.¹² И даље је најчешћи облик манипулације био је куповина гласова (*largitio*), с тиме што у подмићивању нису непосредно учествовали сами кандидати, већ су за то ангажовали више посредника: први су "уговарали" непоштени посао (*inter-pretes*), други су чували новац за ту сврху (*sequestres*), а трећи су обављали директну исплату (*divisors*); тиме су кандидати желели да заштите од одговорности првенствено себе, али и оне који су продавали своје гласове.¹³

¹¹ Наведену констатацију донекле квари велика заступљеност телесних казни, које не срећемо у Јустинијановом праву (шибање, одсецање језика, носа, руку, ослепљивање, шишање и паљење косе и браде).

¹² Римљани су, од најранијих дана покушавали да законским путем стану на пут недолжном понашању према бирачима у току предизборне кампање. То је рађено на разне начине: забраном бељења посебне тоге (*toga candida*), ради боље уочљивости оних који је носе, а који су били кандидати у предизборној кампањи; забраном агитовања у време пазарних дана у граду и на сеоским вашарима; они који би били осуђени за недопуштене поступке у предизборној кампањи ради придобијања гласача, одстрањивани су из политике на десет година, при чему су кажњавани на високе новчане казне и избацивани су из сената, као што су могли бити осуђени на доживотно лишавање почасних звања; у време Августа донет је посебан закон (*Lex Iulia de ambitu*) који је био мало блажи јер је осуђеног за подмићивање, кажњавао са пет година искључења са јавних функција, да би потом у његово време био донет још један закон којим је уведена обавеза полагања новчаног депозита пре отпочињања кампање, који се није враћао уколико се докаже корупција. Опширније: Ж. Бујуклић, *Forum Romanum*, Београд, 2006,

¹³ Ж. Бујуклић, нав. дело, стр. 136.

Дуго у Византији, главну друштвену снагу чине поред различитих државних чиновника и војни функционери. Важност ових последњих у римској држави датира још од времена војне анархије (235-284), када су императори постављани од стране војних команданата разних делова римске војске. Познато је да је у доба домината, војска због своје улоге у постављању и смењивању царева, постала опасна чак и за саме владаре који су се на њу ослањали. Када је грађанску војску сменила професионална војска, отпочео је процес провинцијализације и варваризације војске; легионари, који све више бивају регрутовани из редова варвара, постају плаћеничка војска коју ангажују римске власти. Војна дисциплина је опала; легије су често отказивале послушност владајућем императору и проглашавали царем оног војсковођу који би им обећавао веће привилегије (више новца). Војници све више израстају у посебан слој и нису им страни незаконити поступци (пљачка и насиље) према локалном становништву; постају недисциплиновани и немилосрдни. Један од разлога за то, свакако је и оклоност што је велики број Римљана изгубио вољу да се бори, али су и бројчано опали услед последица куге, привредног расула и гладовања. Услед привредног расула долазило је до борбе за власт, између централних државних органа и великих земљопоседника. И једни и други не бирају средства да обезбеде што више својих следбеника; новчана давања су ту незаобилазна. Велики земљопоседници су организовали и посебне чете војника које плаћају; они су нека врста приватне војске којом штите своје аутономне поседе. С друге стране, потлачене категорије осиромашених грађана, занатлија, колона и робова су сарађивали са варварима и учествовали у великом броју појединачних саботажа и већих оружаних сукоба, како би се ослободили великих земљопоседника, убирача пореза и тираније војника.

ВАРВАРСКЕ РАНОФЕУДАЛНЕ ДРЖАВЕ

Позни стари век европске историје обележили су варварски народи и Словени. Пад Западног Римског царства (476) сматра се границом старог и средњег века.¹⁴ Уобичајено се каже да Средњи век на Западу отпочиње по-

¹⁴ У средњем веку се развио феудални друштвени поредак, који је у Западној Европи добио најтипичнији облик и у чијем развоју разликујемо тре фазе: рани феудализам (од краја V до краја XI века), развијени феудализам (од краја XI до краја XV века), позни феудализам (од краја XV до краја XVIII века). У периоду "раног феудализма" феудални односи у Европи се тек изграђују; Западна Европа и велики део Источне Европе заостају у привредном и политичком развоју у односу на Индију, Кину, Византију и Арапски Калифат. Од краја XI века до краја XV века Европа постепено заузима водеће место у развоју света. Уследиле су привредне, друштвене и културне промене, на сцену ступа робна привреда ко-

степеном на рушевинама некадашњег Западног римског царства, када је вођа германских најамника, Одоакар, 476. године збацио с престола последњег цара у Риму, Ромула Августула.¹⁵ Био је то наговештај пропасти социјалне структуре касног Римског царства, мада је она у процесу распадања живела још два века. Вођа Германа, Одокар, тим чином "несвесно заборачио са Западном Европом у Средњи век".¹⁶

Иако су улогу робовласника преузели феудалци, а улогу робова, кметови, друштвена структура Средњег века није била проста као што на први поглед изгледа. Ни сви феудалци нису били једнаки, али ни сви кметови немају исти положај. За разлику од Византије, где бар у њеној раној фази нема класичних вазалних односа, у варварским државама које су се формирале на Западу, од почетка постоје класични вазални односи: поседи су дељени војсковођама и војним дружинама у виду бенефиција од стране краља. На челу државе се налазио племенски вођа – краљ, окружен својим војсковођама и пратиоцима. Краљ у почетку није био сасвим неограничен у својој власти јер је спутан обичајима племена из кога је потицао и где је имао улогу војно-племенског старешине ("првог међу једнакима"). Како је време одмицало, он постаје све самосталнији, окружен бирократама, где разгранати бирократско-чиновнички апарат њему служи. За Средњи век се често каже да је то "век мрачњаштва" јер је између осталог и "много невиних и паметних људи осуђено на смрт или протерано захваљујући интригама моћних министара и поткупљивих судија".¹⁷

У Средњем веку је створена пирамида вазалско-сениорских односа, где су на врху *сизерени*, испод њих *вазали* а на самом дну су *кметови*, који

ја се развија у средњовековним европским градовима где почиње да доминира занатство и трговина. Рани и развијени феудализам у Западној Европи се временски подудару са средњим веком. Феудално друштво у Европи најраније и најпотпуније се развило у на територијама некадашњег Западног римског царства, где су некада били развијени робовласнички односи. У раном феудализму се постепено формирају феудални односи, у развијеном се потпуно формирају, а у позном феудализму се распадају и рађају се зачеци нових капиталистичких друштвених односа. У феудалном друштву производња је почивала на зависним сељацима – кметовима; за разлику од робова који су били својина господара, сељаци кметови су везани за земљу и као самостални произвођачи били су заинтересованији од робова за производњу. То је условило привредни напредак нарочито од XII века.

¹⁵ Феудализам западне Европе је настао на рушевинама робовласништва. Краљеви варварских народа V и VI века (Визиготи у Шпанији, Остроготи у Италији, Франци, Германи и др.) преузели су римске титуле и методе управљања. Иако практично независни, нису се одрекли сизеренства цара који је владао у Цариграду. Тек након више од једног века од Јустинијанове смрти, у VIII и IX веку, у друштвеном поретку западне Европе наступиће велике промене. Те промене су припремане још од тренутка стварања првих варварских држава на римском тлу, у раном Средњем веку.

¹⁶ В. Станимировић, *Брак и брачна давања у историји*, Београд, 1006, стр. 107.

¹⁷ Н. Паркинсон, *Паркинсонов закон*, Београд, 1974, стр. 18.

су везани за земљу коју обрађују и не могу је напустити без одобрења господара. У многоме, положај кмета је сличан положају роба, с том разликом што је кмет "лично заштићенији и економски мање зависан од господара него класични роб".¹⁸ У оквиру владајуће категорије присутна је замршена хијерархија виших и нижих феудалаца. Најјаснија је позиција владара (краља) који је имао ранг највишег феудалца, док је на дну био широк слој ситних феудалаца – ритера. Економску основу владарске моћи чинили су приходи које је он остваривао по различитим основама: из сопствених добара, годишњи поклони које је добијао од поданика приликом састанака народне скупштине, глобе које су плаћане за повреду краљевих штићеника или саплеменика, царине, ратни плен и дажбине које су плаћала покорена племена.¹⁹ У стварности, у многим средњовековним државама, поготово у појединим историјским тренуцима када је централна власт слабила, а јачала локална власт, уместо краља земљом су владали крупни феудалци, који постепено преузимају државне функције на својим имањима. Између крупних феудалаца (богатих земљопоседника, сизерена) и кметова налазио се трећи staleж – слободни грађани (слободни сељаци занатлије, трговци) који су имали улогу вазала.

Припадници појединих staleжа разликовали су се по положају и по правима уопште. Што је положај на друштвеној лествици виши, овлашћења су већа и шира. Феудални господар, моћан, богат и утицајан, имао је велика права према својим вазалима и колонима. Између сизерена као повлашћеног феудалца и вазала као инфериорног али слободног поданика, постојао је посебан лични однос који је настајао тако што је феудални господар поверавао свом вазалу (поданику) обављање неке јавне службе или земљишни посед (*феуд*, *лено*) у државину. Ово даривање се разликовало од ранијег поклањања у потпуну приватну својину²⁰, јер је вазал управљао феудалним поседом, користио га и убирао од њега приходе, али није могао да га отуђи. Феудални господар (сизерен) давањем тог земљишног поседа – феуда, вазалу, "купује" његову личну оданост (верност) која се испољавала на разне начине: тако што свог господара прати у ратним походима, или му пружа феудалну помоћ у натури или новцу (ради одређен број дана на господаревом поседу, избавља господара из ропства). Феудална обавеза из односа вазалства, полако, али сигурно је водила све већем богаћењу сизерена, а тиме и све већој неједнакости међу људима.

Када привредна криза буде захватила средњовековне варварске државе, отпочеће и борба за власт између централних државних органа (влада-

¹⁸ С. Аврамовић- В. Станимировић, нав. дело, стр. 141.

¹⁹ Д. Николић, *Фрајменџи и правне историје*, Ниш, 1997, стр. 171.

²⁰ Д. Николић, нав. дело, 169.

ра) и локалних органа (великих земљопоседника). Ови последњи су организујући и посебне чете војника, као неку врсту приватне војске којом су штитили своје аутономне поседе, постали "држава у држави"; имали су сопствене приходе (регалије) које убиру од: ковања сопственог новца, царина, путарина и мостарина...

Још од тренутка стварања првих варварских држава на римском тлу²¹, у раном средњем веку, за регулисање њихових међусобних односа служила су обичајна правила понашања, која по казивању Тацита "*више вреде нешто друде добри закони*".²² Тако ће се догодити да се заостала обичајна права бројних германских државица и њихова традиција "рашире Европом" и дођу у сукоб са развијеном римском културом. У германским ранофеудалним државама образованим на територији Западног римског царства у раздобљу од V до IX века за регулисање односа између различитих германских племена важили су посебни Варварски закони (*Leges barbarorum*). Ови "закони" се стварају записивањем обичајног права, најчешће на иницијативу владара, али уз активно учешће народа; поред обичајног права које доминира, неки од Варварских закона садрже и правне норме и упуства које је издао владар.²³ Било је више Варварских законика: Визиготски, Бургундски, Салијски, Рипуарски, Острогорски законик. Најважнија особина наведених варварских законика била је примена персоналног принципа: свако племе је поступало по својим обичајима. Ови закони се карактеришу великим бројем кривичних дела за која се предвиђа законска компензација – различити износи новчане казне. "Композициона тарифа" зависи од друштвеног положаја учиниоца кривичног дела; што се "деликвент" налази на већој лествици, платиће мањи износ и обрнуто. Занимљиво је да су ови закони за злоупотребу и подмићивање предвиђали смртну казну, а не новчану компензацију, вероватно из разлога учесталости тих појавних облика корупције; требало их је искоренити енергичним мерама.

Салијски закон који је донет крајем V века у Франачкој, у чл. 50 и чл. 51 говори о злоупотреби грофова (о противзаконитој и прекомерној заплени од стране грофа). У делу двадесетосам, под називом "*О њојћлаћивању*" предвиђа кажњавање за неколико дела корупције, иако их закон тако не

²¹ Франци и Бургунди, као представници германских племена, настанили су се у Галији (некадашњој римској провинцији); Визиготи у данашњој јужној Француској и Шпанији, Баварци у централној Европи, у Британији Англи и Саси, потискујући даље Келте, а у самој Италији су Одоакарову германску "државу", 493. године срушили најпре Остроготи, потом Јустинијан (555.), а на крају Лангобарди (568.)

²² Тацит, *Германија*, 19.

²³ С. Шаркић – Д. Поповић, *Велики њравни сисџеми и кодификације*, Београд, 1996, стр. 61.

назива: за давање мита у виду поклона, предмета или друге користи; за покушај убиства из користољубља (за награду); за посредовање у подмићивању тј. када је потплаћивање неког лица извршено преко трећег слободног лица (посредника).²⁴ Рипуарски, Бургундски и Острогорски законици сведоче о постојању повреда закона (прекомерне заплене имовине) и подмићивању од стране судије (који одбија да суди док не добије неки поклон).²⁵

Поред наведених варварских законика који говоре о злоупотреби власти и положаја, о истом говоре и законски прописи које су доносили краљеви на основу њиховог овлашћења и који су такође важан извор средњовековног права. То су били бројни едикти (*edictum*) у време династије Меровинга и капитулари (*capitularia*) у време династије Каролинга. Иако су наведени извори права морали бити у складу са племенским обичајима, краљеви су путем њих мењали устаљена обичајна правила понашања. Тако се из једне капитулације (*Capit. de exped exercit*) из 811. године, види да су се сиромашни људи често жалили краљу на прекомерне захтеве за личну службу, кулук и одбијање суђења од стране неких грофова ако им се не дају поклони, а указивано је и на разна друга угњетавања од стране чиновника.²⁶

И касније, у периоду позног феудализма, законским путем се покушава стати на пут изнудама, противзаконитој наплати и подмићивању, као појавним облицима корупције. Тако је 1532. године донет јединствен закон за немачко царство (*Constitutio Criminalis Carolina*). Тај најзначајнији законски акт средњовековне Немачке је настао као резултат настојања да се стане на пут раширеним злоупотребама од стране кнезова, привилегованог царског сталежа и других извршилаца државне власти. Међутим, околност да од 105 чланова који регулишу кривично-правне одредбе, само су три члана посвећена злоупотребама службеног положаја, говори сама за себе...

Ништа боља ситуација није била ни у Француској, где је 1716. године основан посебан специјални суд чија је надлежност била да суди у последњој инстанци све злоупотребе – проневере, изнуде, прекомерне наплате и разне преваре из области које су се тичале краљевских финансија. Због учесталости наведених понашања (које је скоро постало обичај) није се далеко одмакло, па је већ следеће године посебним едиктом укинут специјални суд, при чему су амнестирани сви који су осуђени за наведена дела.

²⁴ Д. Јовашевић, *Кривична дела корупције*, Београд, 2009, стр. 184.

²⁵ М. Радовановић, *Кривично дело злоупотребе службеног положаја или овлашћења*, Београд, 1958, стр. 24.

²⁶ М. Радовановић, нав. дело, стр. 24

Феудални обичаји настали после пропасти Западног римског царства одликују се не само све већом везаношћу људи за место, земљу, феудалца, него и за веру. У Средњем веку друштвом је доминирала црква и хришћанска вера. Још је у Мојсијевих 10 заповести из XIV века пре н.е., (која би данас могла да послужи као нека врста упутства како да се избегну невоље у друштву), у једној од њих стајало: "Не кради". Овом забраном и осталим забранама ("не убиј", "не чини прељубу", "не сведочи лажно"...) прописане су границе свему чему је појединац склон да би стекао више хране, богаства и осталих погодности. Мојсије је сматрао да богаћење појединца не сме да узрокује сатирање сиромашних.²⁷ Од наведених старих заповести, мало је остало у пракси у средњовековне цркве. Црква у средњем веку има велики утицај не само на човека као појединца (кога упућује на невидљиви свет), већ она и у државном животу игра посебну и важну улогу; црква није представљала само верску заједницу, него и моћног феудалца, коме је огроман земљишни посед омогућавао значајан политички утицај.²⁸ Тада је настала епоха заједничког црквено-државног законодавства; црква је била значајна економска, идеолошка и политичка снага. Свештенство је по свом положају заузимало друго место у друштвеној структури Средњег века (иза племства, а испред слободних грађана), али је по свом утицају несумњиво заузимало прво место.²⁹ Црква је сматрала да, у складу са својим новим друштвеним статусом, треба своје прописе да прилагоди потребама и слабостима грађана. Када је у IV веку хришћанство постало владајућа државна религија, црква заступа другачије ставове од оних из времена раног хришћанства. Напушта се антиплутократски карактер раног хришћанства, тврдњама да се и богаташ може спасити, односно „да богатство није само по себи зло“.³⁰ Почетни хришћански принцип „јединства слуге и господара“, временом је уступио место принципу покорности и понизности: „Слуге да слушају своје господаре, да буду угодни у свачему, да не одговарају“.³¹ Црква је имала и своје црквене судове, који су се, за разлику од световних судова, руководили идејом покајања; уколико неко учини нечасно дело, најважније је покајати се и Бог ће опростити. Ако би се свештено лице огрешило о неки црквени кодекс, кажњаван је: рашчињењем, забраном богослужења, искључењем из цркве.³²

²⁷ Трећа књига Мојсијева која се зове *Левитска*, 25:28.

²⁸ Д. Јефтић – Д. Поповић, *Народна љавна историја*, Београд, 2003, стр. 39.

²⁹ М. Младеновић, *Развод брака*, Београд, 1964, стр. 56.

³⁰ Н.А. Машкин: *Историја сипарої Рима*, превод: Марковић, М., Београд, 1968. стр. 445.

³¹ Павлова *Посланица Титиу*, 2.9. Опширније у: Станојевић О., *нав. дело*, стр. 75.

³² Д. Николић, *нав. дело*, стр. 186.

ЗАКЉУЧАК

Уобичајено је, када се пише о државама средњег века и институцијама и појавама у њему, да се не заобилази средњовековна Србија. О друштвеним приликама у средњовековној Србији и појавним облицима корупције у њој, биће речи у посебном раду. То ће бити потврда тезе да су и на овим просторима, од најраниих дана у односима међу људима биле присутне разне форме подмићивања. Увек је било људи који су хтели да остваре неку корист или привилегију, на шта нису имали право према постојећим моралним и правним нормама.

У даљој обради ове теме показаћемо да је реченица која се приписује Полибију "да је власт учинила народ подмитљивим и лакомим", надживела векове, и да је актуелна до данашњих дана.

*Nataša Deretić, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Forms of Corruption in the Middle Ages

Abstract

The paper continues the story of corruption as a socially harmful phenomenon that affected all societies, from ancient times, through mediaeval times, to modern age. Although the concept of corruption changed in the course of history, the essence has remained the same: it encompasses the abuse of power, corruption, bribery, and offering gratuities in exchange for favours. We shall here focus on the manifestations of corruption in the Middle Ages, the period which coincided with the feudal socio-economic formation, both in its western European variety and in the Byzantine type of feudal society. In the twelfth century, the Byzantine emperors introduced the practice of granting property in land or some other source of income - *pronoia* - to prominent individuals as a reward for their merits. In contrast, what could be observed from the very beginning in barbarian countries, which were established in the territory of the former Western Roman Empire, were the classic vassal relations, where a fief presented the foundation of the medieval social order; it was land property which the feudal lord (suzerain) granted to his vassals (military commanders and units) to enjoy, manage, but not control independently. By giving land property - a *pronoia* or fief to a *pronoiaro* or vassal, the feudal lord (suzerain), in a way, "bought" their personal loyalty.

Particularly conducive to corruption was the hierarchically arranged and ramified bureaucratic apparatus of the mediaeval state. Although the Byzantine highest-ranking bureaucracy was paid for their work, their arbitrariness, bribery, coarseness, and incompetence resulted in strengthening corruption. On the other hand, the greatest influence on the kings in the barbaric mediaeval states was exerted by their commanders (dukes) and entourage, who often selfishly abused the benefits bestowed upon them by the kings. Polybius' statement that "the government has made people prone to bribery and greedy" proved to be very topical in the mediaeval society.

Key Words: suzerain, vassal, serf, buying personal loyalty, self-interest, forms of bribery.